

Vladimir D. Mihajlović

*Odsek za istoriju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
v.mihajlovicc@gmail.com*

„Globalno” vs. „lokalno”: dva čitanja teorijsko-metodoloških pozicija Branka Gavele*

Apstrakt: U tekstu se nude dva moguća čitanja rasprave Branka Gavele koja se bavi metodološkim problemima protoistorijske arheologije. Upotrebom dve različite perspektive, od kojih se jedna zasniva na korišćenju opšte podele razvoja arheološke misli, a druga na uzimanju u obzir specifičnog lokalnog konteksta arheologije, dobijaju se i različita shvatanja Gavelinih metodoloških zaključaka. Skretanjem pažnje na nedovoljnost sagledavanja autorovih stavova samo pomoću uopštavajuće sheme o trostepenom razvoju arheološke misli, u tekstu se podvlači neophodnost stavljanja stručnih tekstova u lokalni kontekst discipline. Umesto razumevanja Gavelinih metodoloških zapažanja kao „vesnika” teorijskih promena u arheologiji, ovakvim postupkom se dobija potpuno drugačija slika uloge njegovog teksta, koja je u potpunosti zavisila od specifične situacije u kojoj se arheologija u Srbiji nalazila po okončanju Drugog svetskog rata.

Ključne reči: protoistorijska arheologija, Branko Gavela, smena paradigme, lokalni kontekst discipline, Miloje M. Vasić, kulturno-istorijska arheologija

Ovim prilogom ću pokušati da skrenem pažnju na dve različite mogućnosti čitanja i razumevanja jednog stručnog teksta koji se bavi teorijsko-metodološkim problemima protoistorijske arheologije balkansko-podunavske oblasti. U sklopu svojih istraživanja za potrebe doktorske disertacije posebno sam bio zainteresovan za radove u kojima se ekspliciraju teorijsko-metodološke pozicije pomoću kojih se interpretira gvozdeno doba središnjeg Balkana. U domaćoj stručnoj literaturi ovakva vrsta radova je prilično retka i može se svesti na nekoliko tekstova Milutina Garašanina (1920–2002) i Alojza Benca (1914–1992), u kojima se na opštem nivou raspravlja o karakteru svedočanstava kojima raspoložemo za ovaj period prošlosti i načinima na koje im valja pristupiti prilikom arheoloških interpretacija (Garašanić 1964a; 1964b, Benac 1973; 1987). Pored ovih radova pažnju mi je privukao i tekst Branka Gavele (1914–1991)

---

* Tekst je nastao kao fazni rezultat rada na projektu *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije* (br. 177002), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

pod rečitim naslovom *Metodski problemi protoistoriske arheologije naše zemlje* (1955a), budući da predstavlja još jedan od retkih primera pokušaja trasiranja adekvatnog puta za tumačenje protoistorije. Gavelin tekst se razlikuje od sebi savremenih arheoloških radova jer daje eksplicitna određenja u pogledima na uobičajene teme u gvozdenodopskoj arheologiji kao što su upotreba tipološkog metoda, korišćenje tipoloških analogija i mogućnost etničkog determinisanja praiorijskih populacija. Pitanja koja pokreće čitanje ovog teksta sa distance od 60 godina mogu se staviti u dva različita konteksta, od kojih zavisi shvatanje poruka koje je Gavela uputio, ali i razumevanje istorije razvoja arheoloških ideja na domaćoj akademskoj sceni.

Jedan od načina za tumačenje Gavelininih teorijsko-metodoloških apela je njihovo stavljanje u „globalni” kontekst razvoja arheologije kao naučne discipline, odnosno pristupanje njegovim porukama sa stanovišta promena koje su se u arheologiji događale posle Drugog svetskog rata. Prema opštim podelama razvoja arheološke misli, koje prvenstveno u obzir uzimaju stanje u anglo-saksonskoj i skandinavskoj arheologiji, naša disciplina je prošla kroz tri razvojne faze od kojih je svaka imala karakteristične teorijsko-metodološke postulate koji su dominirali istraživanjima i interpretacijama prošlosti: *kulturno-istorijska*, *procesna* i *postprocesna* arheologija (Trigger 1989, Цонсон 2008, Olsen 2002, Палавестра 2011a). Period posle Drugog svetskog rata označio je opšte nezadovoljstvo pristupima i perspektivama koje su do tada korišćene u arheologiji, a koje su u nekim slučajevima rezultirale političkim i ideološkim zloupotrebama (svakako najpoznatiji primer predstavlja uloga arheologije u nacional-socijalističkoj Nemačkoj: Arnold 1990, Wiwjorra 1996, Bandović 2012). Nezadovoljstvo je rodilo reakcije na kulturno-istorijsku arheologiju oblika čiji je najprepoznatljiviji predstavnik Gustaf Kosina (Gustaf Kossinna), što je u toku 60-ih i 70-ih godina rezultiralo artikulacijom *nove* ili *procesne* arheologije (Trigger 1989, 289–312, Цонсон 2008, 30–54, Olsen 2002, 43–56, Палавестра 2011a, 165–214). Imajući u vidu ovakav razvojni put discipline (bar u vodećim intelektualnim područjima), postavlja se pitanje da li je Gavelin „programski” tekst moguće pročitati u kontekstu opštih pomeranja teorijsko-metodoloških stanovišta koja su se dešavala u periodu od 50-ih do 70-ih godina prošlog veka.

Čitanje Gavelininih metodoloških apela br. 1: promena paradigme u protoistorijskoj arheologiji?

Branko Gavela je važna, mada u izvesnoj meri „zaboravljena” ličnost srpske arheologije.¹ On je završio klasičnu filologiju sa arheologijom i posle rada u

---

¹ Pod zaboravljenom ličnošću podrazumevam manjak savremenog interesovanja za sagledavanje njegovog naučnog opusa i uloge koju je imao u razvoju arheologije u

Trećoj muškoj gimnaziji u Beogradu, 1947. je primljen kao asistent na prvoustanovljeno mesto predavača praistorijske arheologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu (Sreјовић 1983, 23–24, Кузмановић-Нововић 2012, 156–157). Pored predavačkih aktivnosti, u periodu 1948–49. Gavela je sproveo i arheološka iskopavanja na Židovaru, da bi 1951. doktorirao sa ovom temom pred mentorom Miloјem M. Vasićem i članovima komisije Milanom Budimirom i Viktorom Novakom (Gavela 1952a). Od 1953. Gavela je zauzimaо mesto docenta, od 1957. bio je vanredni profesor, a po penzionisanju M. Vasića (1955) obavljao je funkciju upravnika Katedre (potom Odeljenja) za arheologiju, kao i dužnost šefa Katedre za praistorijsku arheologiju (Sreјовић 1983, 24). Osim ovih pozicija, B. Gavela je bio dekan Filozofskog fakulteta u Beogradu (1977–1979), prvi upravnik Centra za arheološka istraživanja (1978), kao i predsednik Srpskog arheološkog društva (Кузмановић-Нововић 2012, 157, Гарашанин 1983, 15). Karakteristika naučnog i predavačkog rada B. Gavele su njegova široka interesovanja koja su pokrivala paleolit, istoriju umetnosti antičkih civilizacija, gvozdeno doba Balkana, keltsku migraciju, pitanje Indoevropljana (Кузмановић-Нововић 2012). Na osnovu ovih podataka jasno je da se radilo o naučniku koji je zauzimaо neka od ključnih mesta u akademskom ustrojstvu arheologije u Srbiji i svoјom dugom predavačkom kariјerom bio u poziciji da utiče na brojne generacije arheologa školovanih na Filozofskom fakultetu. Dodatno, od samog početka objavljivanja svojih tekstova, Gavela je koristio sebi savremenu stručnu literaturu i radove naučnika kao što su Gordon Čajld (V. Gordon Childe), Pedro Boš-Gimpera (Pedro Bosch-Gimpera), Žorž Do (Georges Daux), Remon Lantije (Raymond Lantier), Karl-Hajnc Oto (Karl-Heinz Otto), Aleksandr Brjusov, da pomenem samo neke od istraživača koji su u tom periodu delali unutar različitih evropskih arheoloških tradicija. Sudeći po akademskim pozicijama, interesovanjima i upućenosti u onovremene tokove evropske arheološke misli, Gavela „zadovoljava sve kvalifikacije” da ga možemo smatrati jednim od vodećih arheologa u Srbiji posle Drugog svetskog rata.

Ovakvo shvatanje B. Gavele, uz primenu opšte podele razvoja arheološke misli i sukcesivnih smena teorijskih škola, otvara mogućnost za prvo čitanje njegovog „programskog” teksta, i razumevanje stavova izloženih u njemu kao težnje da se postojeći pristup protoistoriji preispita i zameni drugačijim i boljim. Uzimajući u obzir načela koja su proklamovali kritičari kulturno-istorijske paradigme, moguće je pretpostaviti da se i kod Gavele rodilo nezadovoljstvo metodologijom koja je dominirala arheologijom u prvoj polovini XX veka i rezultirala brojnim zloupotrebama (već inicijalno) problematične perspektive

---

Srbiji, pogotovu u poređenju sa naučnicima poput M. Vasića, N. Vulića, M. Grbića, D. Sreјовића, M. Garašanina. U skorije vreme ova situacija je donekle izmenjena publikovanjem članka I. Kuzmanović-Novović (2012) o naučnoj misli B. Gavele i osvrta M. Ružić (2012) na njegovo interesovanje za istoriju umetnosti antičke epohe.

Gustafa Kosine (upor. Arnold 1990, Bandović 2012). Imajući u vidu da je „nova arheologija, kao i svaki revolucionarni pokret, više bila nezadovoljstvo postojećim stanjem, nego do kraja definisan naučni program” (Палавестра 2011a, 167), i da je sadržala mnogo postojećih kritika i starih ideja (Garašanin 1996, 63, Палавестра 2011a, 166), Gavelina razmišljanja mogu se shvatiti u svetlu jednog od mnogobrojnih „vesnika promena” čija je akumulacija na kraju ishodovala artikulacijom drugačijeg pristupa u arheologiji. Drugim rečima, i Gavelina metodološka zapažanja i kritike moguće je protumačiti kao predigru opštih intelektualnih tendencija, koje će u slučaju anglofone i skandinavske arheologije 60-ih i 70-ih godina prošlog veka doprineti značajnim pomeranjem teorijske perspektive sa kulturno-istorijskog na pozitivistički orijentisano, univerzalističko i procesno² shvatanje ljudskog društva (upor. Olsen 2002, 39–43, Wylie 2002, 25–41, Палавестра 2011a, 131–137). Sličnosti između Gavelinih zapažanja i onoga što će postati ključne stavke nove arheologije ogledale su se u nekoliko dodirnih tačaka. Nova arheologija je kao najznačajnija načela arheoloških istraživanja donela: naučni pristup, ekspliciranje ciljeva istraživanja, kulturnu evoluciju, sistemsko mišljenje, kulturu kao adaptaciju, kulturni proces, optimizam (detaljnije definicije videti u Палавестра 2011a, 168–169). Od ovih sedam tačaka u Gavelinom tekstu moguće je prepoznati četiri (naučni pristup, kulturnu evoluciju, sistemsko mišljenje, kulturni proces).

Govoreći o opštem stanju u protoistorijskoj arheologiji balkansko-podunavske oblasti i izdvojivši pet osnovnih pitanja za rešavanje problema svojstvenih ovom polju istraživanja, Gavela iznosi ove misli:

„Problemi balkansko-podunavske arheološke protoistorije rešavani su dobrim delom metodom formalne ocene materijala i dokumenata njenih civilizacija. Težište istraživačkog rada, većeg broja naših i stranih arheologa pri tome je bilo usredsređeno na **tipološku i formalnu ocenu kulturnog sadržaja** (keramika, plastike, oruđa). **Ekonomska osnova i specifični uslovi kulturnog razvitka** ove oblasti, neposredno vezane sa egejsko-grčkim, a preko njega i orijentaliskim svetom nisu proučavani i proučeni kao činjenice koje mnoga i osnovna pitanja ove daleke arheološke prošlosti čine jasnijim i razumljivijim.” (Гавела 1955a, 5, naglasio V. M.)

Nastavljajući dalje sa svojom kritikom, Gavela upotrebu tipologije i metod formalne ocene materijala karakteriše kao **spekulativne**, upućujući na okolnost da su formalne analogije pojedinih vrsta arheološkog materijala dovodile do pogrešnih zaključaka koji su „zapostavljali naučnu egzaktnost zasnovanu na poznavanju činjenica i stratigrafskih odnosa i na proveravanju arheoloških pret-

---

² Pod ovim podrazumevam prihvatanje ubeđenja o opštim zakonitostima koje važe za društva i mogućnost njihovih egzaktnih definisanja, kao i posmatranja prošlosti preko načela dinamičnih društvenih procesa povezanih sa opštim razvojem ljudskih zajednica, ekonomijom i unutrašnjim razvojem pojedinačnih društava (upor. Палавестра 2011a, 168–169).

postavki podacima i drugih naučnih disciplina” (Гавела 1955a, 6). Navodeći da je spekulativni metod bio karakterističan za G. Kosinu i K. Šuharta (Carl Schuchhardt), koji su pomoću formalnih odlika pojedinih keramičkih grupa iznosili tvrdnje o „etničkoj determinaciji Vinčinih stanovnika”, odnosno procesu njihove „indogermanizacije” (Гавела 1955a, 5–6), Gavela zaključuje sledeće:

„Suština problema mogla je zbog toga ostati izvan domena studija, utoliko pre što neke od postavljenih hipoteza i teorija nisu proizišle iz rezultata arheoloških istraživanja u našoj oblasti, niti su zasnovane na njenoj dokumentaciji. U ovakvim slučajevima argumentacija počiva na **analogijama spoljnih i formalnih elemenata koji ne moraju, a obično i ne mogu predstavljati osnovu ni za hronološku ni za etničku determinaciju pojedinih kultura**. S druge strane nikakvo ili nedovoljno poznavanje pomoćnih nauka sužavalo je mogućnosti za potpunije studije i širu rekonstrukciju **procesa ekonomske, socijalne i intelektualne evolucije protoistoriskih epoha i njihovih kulturnih stadija. Društvo kao živ, složen i progresivan organizam** koji je određivao i uslovljavao tok kulturne istorije nije gotovo ni bilo predmet dubokih i detaljnih proučavanja; **deskripcija i spoljna interpretacija arheoloških objekata i njihovih bližih ili daljih formalnih analogija bili su, a negde još uvek i ostali glavni predmet studija.**” (Гавела 1955a, 6, naglasio V. M.)

Kao poseban problem ovakvog načina tumačenja arheološke građe Gavela je istakao subjektivni karakter donetih zaključaka, podvlačeći da je „spekulativni metod”:

„[...] širom otvarao vrata kabinetskim hipotezama, koje su, oslanjajući se na političku opredeljenost svojih autora, na njihovo samoljublje i sujetu, na nepotpuno znanje i obrazovanje, jednostrano, a ponekad i neodgovorno rešavale najkrupnije i bitne probleme kulturne istorije čovečanstva: poreklo Indoevropljana (Indogermana), proces indogermanizacije preindoevropskog, neolitskog stanovništva, poreklo trakaste keramike i njenih etničkih tvoraca i nosilaca itd.” (Гавела 1955a, 8)

Sudeći po ovim stavovima, nema sumnje da je B. Gavela svoje protivljenje prvenstveno usmeravao ka interpretacijama tzv. nordijske škole koja je promovisala indogermansko, arijevske, poreklo evropske praistorije i ljudske civilizacije uopšteno. Nezadovoljstvo načinom na koji je ovaj pravac arheološkog razmišljanja tretirao arheološku građu rezultiralo je apelima za primenu egzaktnog naučnog metoda, odnosno napuštanje ocenjivanja pra- i proto-istorije isključivo na osnovu tipološko-analoških relacija pojedinih vrsta materijalne kulture (Гавела 1955a, 8–10). Težnju za uspostavljanjem objektivnih kriterijuma za tumačenje prošlosti stoga je moguće razumeti kao ključni motiv za Gaveline metodološke kritike, a njegova zapažanja kao jasnu reakciju na opasne stranpućice kojima je Kosinin metod vodio evropsku arheologiju 30-ih i 40-ih godina XX veka. Dodatno, njegove smernice za razumevanje ljudskog društva moguće je prepoznati kao (u osnovi) slične sa kasnijim novoarheološkim stremljenjima kulturnoj evoluciji, shvatanjem kulture/društva kao sistema povezanih i me-

đuzavisnih elemenata i podvlačenjem važnosti društvenih procesa u prošlosti (Палавестра 2011a, 168–169). Insistiranje da se pažnja istraživača usmeri na ekonomska pitanja protoistorijskih civilizacija, kao i naglašavanje važnosti unutrašnjih procesa koji su se u njima odvijali, a nisu bili direktno vezani sa spoljašnjim manifestacijama na kojima svoja tumačenja zasniva spekulativni metod,³ učvršćuju utisak o Gavelinim ozbiljnim težnjama da se postojeće tumačenjske pozicije preispitaju i u krajnjoj liniji preinače. Ovakvo razumevanje može se zasnovati i na ovim Gavelinim razmišljanjima:

„Društvo kao živ **organizam** i *proces društvenog razvitka*, kao faktor koji je presudno uticao na karakter i sadržaj kulturne evolucije, ovim metodom ili se ostavlja po strani ili se tretira na način koji odgovara njegovim opštim formalističkim shvatanjima. Klasifikacija, periodizacija i sistematika oblika i perioda ekonomske i društvene organizacije života izvršena je na osnovi nepotpuno proučenih keramičkih grupa, tipova vaza i njihove dekoracije, ili neke druge vrste objekata, dok su etape *unutarnjeg* razvoja jedne civilizacije, zasnovane na određenim **uslovima materijalno-ekonomskog i društveno-intelektualnog razvitka**, ostale najčešće nedirnutе. Između pojedinih kultura postavljene su hronološke i prostorne granice koje u arheološkoj stratigrafiji i u **procesu opšte kulturne evolucije** ne postoje.” (Гавела 1955a, 8–9, mesta označena kurzivom su naglašena prema originalu; boldirana mesta naglasio V. M.)

„Pri tome još uvek forma materijala privlači veću pažnju arheologa, nego ekonomska struktura pojedinih epoha, njihov opšti kulturni sadržaj i specifičnosti *mesta, vremena i društvene sredine*... **Društvo i njegov kulturni nivo proizilaze iz ravnoteže materijalnih i intelektualnih odnosa i uslova** pod kojima ljudsko biće, kao jedinka i kao kolektiv, prelazi put svog stalnog progressa. Zbog toga unutrašnja struktura i spoljna organizacija društva moraju biti neprestano pod lupom arheoloških studija kao njihove neophodne činjenice i njihovo stvarno ishodište.” (Гавела 1955a, 10–11, mesta označena kurzivom su naglašena prema originalu; boldirana mesta naglasio V. M.)

Dakle, dva puta upotrebljenu metaforu o društvu kao živom organizmu koji zavisi od uslova materijalno-ekonomskog i društveno-intelektualnog razvitka, je lako shvatiti u svetlu poimanja društva kao sistema međusobno povezanih elemenata, koje po Gavelinom viđenju istovremeno zavisi i od opšteg zakona socio-kulturne progresivne evolucije. Sagledavanje protoistorijskih civilizacija kao dinamičnih, živih, pojava poprilično se razlikovalo od kulturno-istorijskog poimanja arheoloških kultura kao statičnih, izolovanih i u svojoj suštini (ili duhu) teško promenljivih fenomena. Pride, veoma uputno može da izgleda i Gavelino

³ Najbolju formulaciju ovog stava Gavela je ponudio u jednom kasnijem radu gde kaže: „U takvom stanju stvari kulturne grupe i njihovi kompleksi, odnosno kulture, dobijale su i još uvek dobijaju svoje nazive isključivo po spoljnim, formalnim i lokalnim odlikama. Jasno je, međutim, da su ove odlike u stvari manifestacije i funkcije dubljih uzroka, čija dijalektika ima šire i opštije značenje. Spoljna obeležja jedne kulture, odnosno jednog stepena u razvoju neke civilizacije samo su konsekvence unutarnjih zbiivanja, koja nisu ni jednostavno uočljiva ni lako objašnjiva” (Gavela 1971, 23).

fokusiranje na „opštu determinaciju protoistoriskih civilizacija” koju je istakao kao prvo od pet ključnih pitanja protoistorijske epohe balkansko-podunavske oblasti (Гавела 1955a, 4). Naime, kroz ceo tekst Gavela uopšte ne upotrebljava koncept arheološke kulture, već govori o „kulturnom karakteru protoistorije po grupama civilizacija, uslovljenih njihovim ekonomskim osnovama i oblicima društvenih organizacija” (Гавела 1955a, 11). Ovu konstataciju je stoga moguće shvatiti kao nastojanje da se sa spekulativnih određivanja kulturnih grupa, njihovih specifičnosti i etničke determinacije, pređe na pitanja opštih ekonomskih i društvenih odnosa u protoistoriji, za šta kao potvrda može da se uzme sledeća Gavelina klasifikacija:

„Ekonomске основе на којима су се стварала насеља и друштвене јединице у нашој области могу се свести на пет главних група: 1. – ribarstvo; 2. – stočarstvo; 3. – argikulturu; 4. – eksploataciju mineral i metala i 5. – zanate ovisne o ekonomskim i kulturnim potrebama zainteresovanog društva. Stratigrafski podaci pokazuju da su postojali odnosi, infiltracije i međusobni kulturni i ekonomski uticaji civilizacija različitog porekla i raznog nivoa. Samim tim postoji mogućnost koegzistencije i sinhronizma raznih vrsta civilizacija i njihovih grupa.” (Гавела 1955a, 11)

Umesto insistiranja na posebnosti kulturnih grupa ili kompleksa, Gavela je upotrebljavao evolucionističko stanovište o nivoima ekonomskog i društvenog razvoja, koji su, iako različiti, mogli da koegzistiraju i međusobno interaguju. Uz ovo, veoma indikativne su i misli o prirodnim preduslovima koji diktiraju razvoj civilizacija:

„Arheološku stratigrafiju protoistoriskih kulturnih stadija u balkansko-podunavskoj oblasti naše zemlje, odredili su sledeći momenti: geografski položaj, mogućnost ekonomskog i kulturnog saobraćaja sa drugim zemljama i prirodna bogatstva naše zemlje. Ti činioци usloveli su sadržaj, karakter i razvitak protoistoriskih civilizacija, društva i odgovarajuće intelektualne kulture onih peplada i naroda koji su ovde živeli počev od prvih stalnih naselja do rimskih osvajanja naše zemlje.” (Гавела 1955a, 2)⁴

Takođe, zalaganje za „metod komparativnih studija” koje bi omogućile proveru arheoloških podataka pomoću zaključaka iz srodnih disciplina, navodi na zaključak o težnji ka otvaranju arheologije prema drugim naučnim granama, odnosno uviđanju da je neophodno oformiti interdisciplinarni pristup prošlosti. Ne samo da je u članku o metodskim problemima protoistorijske arheologije istakao potrebu za korišćenjem drugih disciplina (lingvistike i fizičke antropologije) kako bi arheološki zaključci dobili što objektivniji karakter (Гавела 1955a, 11–12), već je u drugim radovima Gavela nedvosmisleno ukazao da je arheologija suštinski povezana i sa etnologijom i sa kulturnom antropologijom,

---

⁴ Prirodne određenosti kao faktore koji utiču na razvoj i karakter društava u prošlosti Gavela je isticao i u drugim radovima (Gavela 1956a, 5; 1958, 5; 1978, 13).

uz čitav niz prirodnih nauka koje doprinose proširenju saznanja o prošlosti (Gavela 1956a, 4–13; upor. i Гавела 1977a).⁵

Uzimajući u obzir prethodno navedene aspekte Gavelinih metodoloških kritika i razmišljanja, moguće je doći do zaključka da se u njegovim stavovima očitavaju zajednički opšti povoji promena teorijske perspektive, koji će u nekim akademskim zajednicama (kasnije) rezultirati definisanjem procesne arheologije. Naravno, mnogo od onoga što je Gavela primetio bilo je na veoma generalizovanom nivou i nerazrađeno u smislu objašnjenja teorijske pozadine, upotrebljanih termina/definicija i metodologije onoga što je nazivao „komparativnim studijama”. Bez obzira na ovu okolnost, njegova diskusija sadrži i niz dobro shvaćenih i pravilno okarakterisanih problema kulturno-istorijskog pristupa (subjektivnost, nepouzdanost tipoloških shema, spekulativni karakter kulturnih analogija, opasnost etničkog determinizma), odnosno mogućnosti njihovog rešavanja (obraćanje pažnje na ekonomiju i društvene odnose u protoistoriji, važnost prirodnih uslovljenosti, interdisciplinarni pristup). Iz ovog razloga, i uzimajući u obzir opšti razvoj arheološke misli, očekivalo bi se da je posle članka iz 1955. Gavela u svom daljem bavljenju protoistorijom razradio bar neke od naznačenih ideja, i da su njegova tumačenja bila u skladu sa programskim ciljevima koje je postavio. Međutim, to nije bio slučaj, i osim držanja stavova o nepouzdanosti spekulativnog metoda (Гавела 1977a), napuštanja ranijeg mišljenja o kulturnom i etničkom jedinstvu Ilira (Gavela 1971) i tvrdnje da je keltska migracija imala karakter ekonomske kolonizacije (Гавела 1976), Gavela je zapravo naginjao perspektivama koje su bile veoma bliske kulturno-istorijskoj paradigmi. Pod ovim podrazumevam okrenutost etničkom determinisanju gvozdenog doba Balkana pomoću pisanih izvora i materijalnih ostataka, korišćenje tipoloških analogija za tumačenje latena, upotrebu koncepta etnogeneze i prihvatanje koncepta arheološke kulture (Гавела 1958; 1960; 1961; 1962; 1965; 1970; 1977b; 1978).

Ovakva nekonzistentnost ukazuje da se u *Metodskim problemima* zapravo nije radilo o kritici kulturno-istorijskog pristupa sa namerom njegovog napuštanja i uspostavljanja nove perspektive u proučavanju protoistorije. I pored toga što su Gavelini stavovi koje je zauzeo u svom članku na prvi pogled slični sa kasnijom novom arheologijom, motivi iz kojih je izneo svoje kritičke osvrte nisu bili direktno povezani sa težnjom opšte promene teorijsko-metodoloških stanovišta. Iako je Gavela koristio citate iz radova autora koji su oštro digli glas protiv Kosinine metodologije (Гавела 1955a, napomene 10, 14, 15, 16, 18–22), njegove pobude za priključivanje ovim kritikama zapravo su ležale u lokalnim

---

⁵ Tako se Gavela 1962. pozitivno izražava i prema metodu C-14 za koji kaže da terminima relativne hronologije daje znatno više egzaktnosti i verodostojnosti (1962, 59, napomena 10), a nedugo zatim i prihvata datume za neolitske kulture koji su dobijeni ovim metodom (1965).

okolnostima koje su vladale arheologijom u Srbiji 50-ih godina prošlog veka. Spajajući opšta negodovanja upućena postojećoj arheološkoj metodologiji i ciljevima istraživanja sa svojim viđenjima protoistorije, koja su nastala u osobenim disciplinarnim okolnostima, Gavela je formulisao karakteristična zapažanja koja nalikuju povoju potonjih procesnih tendencija, ali zapravo to nisu. Dakle, umesto povezivanja Gavelinih zaključaka sa opštom sukcesijom faza razvoja arheološke misli (što se može učiniti logičnim putem, iako je on u ovom slučaju pogrešan), njegove apele i težnje neophodno je staviti u lokalni kontekst. Tek ovim postupkom postaje jasno zašto svojim sadržajem *Metodski problemi* odudaraju od onovremenih tekstova u domaćoj arheologiji, i zbog čega perspektiva koja je u njima upotrebljena „štrči” u odnosu na vizure drugih Gavelinih savremenika u Srbiji/Jugoslaviji.

Čitanje Gavelinih metodoloških apela br. 2: specifičnosti lokalnog konteksta discipline

Iako je opšta shema razvoja arheološke misli korisna kao vodič za strujanje različitih intelektualnih tendencija kroz arheologiju, ona nema vrednost opštevažeće podele primenljive u svim pojedinačnim, lokalnim/nacionalnim/regionalnim/kolonijalnim kontekstima razvoja discipline (Lozny 2011, Babić 2013; 2011, 572–573; 2009, 124–125; 2006, 656). Mimo generalnih teorijsko-metodoloških trendova, prilikom osvetljavanja pojedinačnih slučajeva iz istorije discipline, moraju se uzeti u obzir lokalne specifičnosti koje prouzrokuju pojavu osobenih „škola”, interpretacija ili stanja u arheologijama širom sveta. Društvene, političko-ideološke, ekonomske i akademske uslovljenosti, institucionalna organizacija, pojedinci ili intelektualni kružoci, mogu da utiču na pojavu poprilično karakterističnih arheologija. U nekim slučajevima takve specifičnosti dovode do opšteg poboljšanja discipline i otvaranja novih perspektiva i pristupa za proučavanje prošlosti, ali postoje i primeri gde lokalne osobenosti sprečavaju blagotvorne pomake u disciplinarnim pristupima ili na njih čak retrogradno deluju (Lozny ed. 2011, Ucko 1995, Meskell ed. 1998, Graves-Brown, Jones and Gamble eds. 1996, Trigger 1989). Uzimanjem u obzir lokalnog konteksta arheologije u kojem su nastali Gavelini *Metodski problemi*, pojavljuje se prilično drugačija uloga ovog članka u odnosu na onu koja se dobija čitanjem iz perspektive opšte promene teorijskih stanovišta u arheologiji.

U posleratnom periodu arheologija u Srbiji nalazila se u teškom stanju koje se ogledao u malom broju stručnih institucija i školovanih arheologa. Pokušaji da se stanje discipline popravi rezultirali su postepenim osnivanjem novih stručnih ustanova (Arheološki institut, zavodi za zaštitu spomenika kulture, muzeji), dok se u sferi edukacije pribeglo reaktiviranju vremešnog profesora Miloja M.

Vasića, koji je 1947. odlukom Ministarstva prosvete postavljen za redovnog profesora klasične arheologije i (odlukom dekana) upravnika Arheološkog seminara (Bošković 1983, 41–42, Sreјović 1983, 23, Garašanić 1996, 88–94). M. M. Vasić je predstavljao dominantnu figuru u domaćoj arheologiji i u periodu pre Drugog svetskog rata, budući da je bio jedini profesor arheologije i jedan od retkih koji se uopšte bavio ovom naučnom oblašću. Najkarakterističniju crtu Vasićeve karijere u periodu od 30-ih do 50-ih godina XX veka predstavlja njegovo jedinstveno i pogrešno shvatanje lokaliteta Belo Brdo u Vinči kao naselja jonskih kolonista iz VII/VI veka stare ere. Čvrsto se držeći ovakvog uverenja, Vasić je u skladu sa njim posmatrao i čitavu praistoriju balkansko-podunavske oblasti, drastično snižavajući postojeću relativnu hronologiju neolita i bronzanog doba (Palavestra 2012; 2013, Babić 2002; 2008, 128–132). Osobeno tumačenje profesora Vasića i ne bi bilo toliko važno za razvoj arheologije u Srbiji da je on manje oštro reagovao na kritike svojih tumačenja i pokušaje kulturno-hronološkog opredeljivanja Vinče u neolitski period. Neslaganje sa Vasićevim pogledima išlo je i do mere da su njegovi neistomišljenici svoje doktorske radove branili van Beogradskog univerziteta (Garašanić 1996, 19–20), dok je svrstavanje Vinče u neolit i njeno vezivanje za hronološke sisteme srednjoevropske praistorije Vasić razumevao kao „dirigovanu arheologiju” naklonjenu nordijskoj teoriji, čiju je aktualnost i prisustvo neosnovano prepoznavao sve do svoje smrti (Vasić 1951; 1955, Palavestra 2013, 703). Nepomirljivi stavovi M. M. Vasića, uz činjenicu da je zahvaljujući svojim pozicijama bio stecište nekoliko vrsta autoriteta (Palavestra 2013, 682–686), predstavljali su određenosti koje su arheologiji u Srbiji davale veoma specifičnu notu, i to po drugi put upravo u periodu kada je B. Gavela stupio na akademsku scenu pod okriljem Vasića. Sledstveno, profesionalni položaj B. Gavele je u svim aspektima potpuno zavisio od Vasića, od odbrane doktorske disertacije, izbora u viša predavačka zvanja, do rada na Katedri gde je Vasić bio upravnik. Zavisna pozicija B. Gavele⁶ verovatno je bila glavni razlog za prihvatanje teze o Vinči kao jonskoj koloniji i niskoj hronologiji balkanske praistorije, što je kontekst u kojem su formulisana i njegova zapažanja u *Metodskim problemima* i koji predstavlja ključ za razumevanje motiva koji su stajali iza stavova iznetih u tom tekstu. Naime, najveći delovi kritike „spekulativnog metoda” i predloga za objektivnije tumačenje balkansko-podunavske protoistorije, nastali su kao svojevrsna odbrana Vasićeve teze, što objašnjava razloge

⁶ Sledeće profesora ili akademskog učitelja/nadređenog karakteristično je za intelektualnu i akademsku tradiciju geramanofonog područja i predstavlja praktično jedini način da mladi naučnici ostvare neku vrstu napretka u okvirima svojih struka (Härke 1995, 49, Karl 2004). Nije bez značaja činjenica da je Vasić školovan za arheologa u Berlinu i Minhenu, odnosno da je svoju „akademska kultura” stekao upravo prema načelima nemačkog modela koji je generalno imao veliki uticaj na stvaranje intelektualne atmosfere u Srbiji (upor. Трговчевић 2003).

zbog kojih oni nisu dalje razrađivani u kasnijoj karijeri B. Gavela i zašto nisu imali implikacije na eventualnu promenu istraživačke perspektive u srpskoj arheologiji.

Već u nekoliko radova pre „programskih” *Metodskih problema* Gavela je koristio specifično razumevanje balkanske praistorije oslonjeno na Vasićeve zaključke. To je podrazumevalo snižavanje hronologije arheološkog materijala iz bronzanog doba na period prvog milenijuma s. e., kao i pretpostavku o paralelnom postojanju različitih nivoa društveno-ekonomskog razvoja praistorijskih civilizacija na Balkanu (tj. koegzistenciji neolita, eneolita, bronzanog i gvozdenog doba; Gavela 1952a, 58–60; 1952b; 1953; 1955b). Nastojanje da se panonska (vatinska) keramika pripíše Ilirima i veže za I milenijum s. e., zapravo je bilo inspirisano Vasićevim shvatanjem stratigrafskih i hronoloških odnosa u Vinči, i istovremeno je imalo ulogu da „nezavisnim podacima” (tj. nalazima sa Židovara⁷) posredno potvrdi zaključke o jonskoj kolonizaciji u VII veku s. e., odnosno nisko datovanje neolita i bronzanog doba u Podunavlju. Slično tome, raspravu o metodologiji protoistorijske arheologije Gavela je već na početku teksta smestio u kontekst Vasićevih osnovnih ideja, tj. uticaja kojima je Balkan bio izložen što iz egejskog što iz bliskoistočnog područja:

„Putevi ekonomskog, kulturnog i etničkog saobraćaja između Balkana i orijentalskog sveta bili su dovoljno brojni i široki da se njima prenesu plodovi aziskih i mediteranskih civilizacija, koje su, presađene na divlje zemljište balkanske oblasti, poterale nove klice i dale kulturu Kiklada, Krita i Mikene, Butmira i Vinče.” (Гавела 1955a, 2)

Ovaj difuzionistički narativ tipa *ex oriente lux*, poduprt Čajldovim *Praistorijskim istokom* kao napomenom, u stvari je u najširem rasponu postavljao temelje za dalje izlaganje i karakterisanje protoistorijske prošlosti Balkana. U sledećem pasusu, kao potvrda za milenijumsku povezanost istočnog Sredozemlja i Balkana pojavljuje se Vinča u konotaciji koju joj je dao Vasić:

„U Vinčinoj stratigrafiji utvrđena je bogata arheološka dokumentacija koja pokazuje da su se upravo na Balkanu i u Podunavlju susreli orijentalски ili orijentalizirani

---

⁷ Gavela je smatrao da su nalazi vatinske keramike na Židovaru nedvosmisleni pokazatelj njenog postojanja sve do latenskog perioda: „Otkriće panonskih vaza na Židovaru iz perioda njihove tehničke i ornamentalne kulminacije, pokazalo je da je datovanje panonske keramike i u našoj zemlji u duboku prošlost bronzanog doba i suviše preterano. Židovar je potvrdio i halštatskim i latenskim slojem... da se panonska keramika Srednjeg Podunavlja javlja kao tehnički, tipološki i ornamentalno superiorna keramička grupa u periodima gvozdenog doba.” (Гавела 1953, 65). Na ovakvo datovanje vatinske keramike osvrnuo se i Čajld navodeći da uopšte nije jasno da li je ona pronađena zajedno sa latenskom keramikom i da bi tačnost ove veze predstavljala revolucionarni zaključak (Childe 1953). Zahvaljujem Moniki Milosavljević i Aleksandru Bandoviću što su mi ukazali na Čajldov prikaz Gavelinog *Židovara*.

i progresivni evropski Jug sa varvarskim i primitivnim Severom. U stratumima ovog lokaliteta nađeni su arheološki spomenici počev od idola čistog kikaladskog tipa do fragmenata jonske vaze rađene na vitlu. Vinčine oshare i botrosi imaju iste oblike i služe istom htonskom kultu kao i slični objekti sa Krita, iz Mikene i arhajske Grčke.” (Гавела 1955a, 2-3)

Sledeći Vasića, Gavela dalje podvlači privlačnost balkanskih prirodnih bogatstva istakavši da je „teorija o Vinči uglavnom zasnovana na otkriću eksploatacije cinabarita za koji su Mediteranci imali naročit interes”, te ne propuštajući da spomene da se i plovidba Argonauta Dunavom može sagledati preko logike ekonomskih interesa (Гавела 1955a, 3). Usvojivši interpretacije svog profesora i pretpostavljenog, Gavela je isticao upravo one segmente proučavanja koje je Vasić video kao ključne u dokazivanju egejskih uticaja na Balkanu i argumentaciji stanovišta o jonskoj Vinči (Васић 1932, 1948).

Uticaji Vasićevog razmišljanja u Gavelinom radu mogu se primetiti i kod kritike tipološko-formalnog metoda, koja je bila usmerena ka onim tumačenjima Vinče koja su njene kulturne, etničke i hronološke karakteristike povezivala sa bronzanim dobom i neolitikom srednje Evrope. Tako je Gavela kao primer upotrebe spekulativnog metoda koji vodi do pogrešnih zaključaka označio interpretacije Karla Šuharta, što nije predstavljalo slučajni odabir. Šuhart je smatrao da je stanovništvo Vinče bilo ilirsko, da se na osnovu toga može govoriti o indogermanizaciji podunavskih arheoloških kultura i da se sve to temelji na tipološkim relacijama i bliskosti panonske keramike pronađene u Vinči sa trakastom keramikom, koju je Šuhart opredeljavao Ilirima (Гавела 1955a, 5–6). Iako je Gavela bio u pravu kada je podvukao da se trakasta keramika ne može isključivo pripisati samo jednom etničkom elementu, te da se na osnovu panonske keramike ne može izvoditi ni zaključak o etničkoj determinaciji Vinčinih stanovnika, ova kritika bila je najverovatnije motivisana Vasićevim uticajem i odlučnim protivljenjem da se Vinča na bilo koji način veže za srednjoevropsku praistoriju i hronologiju. Drugim rečima, izbor Šuharta kao predstavnika metoda koji je bio blizak Kosininom (kako je istakao Гавела 1955a, 6; 1961, 2) nije proistekao zbog toga što su Šuhartove interpretacije bile najreprezentativniji primer „spekulativnog metoda”⁸, već zato što su ukazivale na suprotan zaključak od Vasićevog. Istu logiku pokazuje i Gavelina kritička strelica koja je bila

---

⁸ Pogotovu ako se uzme u obzir da je Šuhart, mimo problematičnih ideoloških uverenja (o Slovenima ili ne-arijevcima Wiwjorra 1996, 176, 177), zapravo bio Kosinin rival i gajio oprez prema metodu proklamovanom od strane kosinvske arheološke „škole” (Arnold 1990, 472, Bandović 2012, 640, 641). Imajući u vidu mnogo očiglednije primere zloupotrebe arheologije pomoću „spekulativnog metoda” (Arnold 1990) koje Gavela i ne spominje, njegova karakterizacija Šuharta kao tipičnog predstavnika ovog metoda najbolje se može shvatiti u kontekstu „odbrane” Vinče od pokušaja njenog etničkog i kulturnog povezivanja sa praistorijom srednje Evrope.

usmerena ka radu dvojice domaćih arheologa. Govoreći dalje o opasnostima i proizvoljnosti „spekulativnog metoda” Gavela primećuje:

„Primenjen na protoistoriju balkansko-podunavske oblasti spekulativni metod je doveo izvesne arheologe do prejudiciranih zaključaka i dedukcija koje često ne potiču i ne izvire iz odnosa arheoloških dokumenata, iz njihovog strogo utvrđenog stratigrafskog položaja i mesta u kulturnoj evoluciji onih oblasti sa kojima su Balkan i Podunavlje bili vezani. Pojave uzročno i neposredno međusobom vezane posmatrane su izolovano. To je dovelo do *mehaničkog* apliciranja hronoloških i kulturnih kategorija na civilizacije protoistorijskih epoha, što sobom nosi opasnost od rešavanja problema pre po njihovoj *formi* i *površini*, nego po *sadržaju* i *suštini*. U našoj protoistoriji spekulativnim metodom izvedene su hronološke ocene pojedinih protoistorijskih civilizacija o kojima nauka, sem predmeta prikupljenih nesistematskim i nemetodskim radom, ne poseduje i druge potrebne podatke.” (Гавела 1955a, 7, mesta označena kurzivom su naglašena prema originalu)

U napomeni koja prati ovaj navod nalazi se sledeće:

„Vulić-Grbić, Corpus vasorum antiquorum, Beograd, 1937. Bez potrebnih podataka o stratigrafskom položaju i o odnosima celokupnog kulturnog sadržaja određenih civilizacija, tekst ovog korpusa, dosada još uvek nepodvrgnut ozbiljnijoj kritici, ima vrednost legendi bez nužne naučne argumentacije.” (Гавела 1955a, 7 napomena 17)

Na prvi pogled izgleda iznenađujuće što se korpus antičkih „vaza” našao na udaru Gavelinog negodovanja povodom upotrebe „spekulativnog metoda”, ali odgovor leži u okolnosti da su N. Vulić i M. Grbić upravo u ovoj monografiji izneli neslaganje sa Vasićevom interpretacijom Vinče, opredelivši vinčansku keramiku kao neolitsku (Palavestra 2013, 690). Otuda i Gavelina konstatacija da su ovi arheolozi povedeni samo formalnim karakteristikama nesistematski prikupljenih predmeta, bez poznavanja stratigrafskih i drugih pojedinosti, izolovanim gledanjem i mehaničkom primenom kulturnih i hronoloških kategorija, prejudicirano ocenili „pojedine” protoistorijske civilizacije. Iako Gavela ne navodi eksplicitno da ovde misli na Vulićevo i Grbićevo svrstavanje Vinče u neolit, na osnovu citirane napomene, stava o Šuhartovim tvrdnjama i prihvatanja niske hronologije Vinče, ne vidim drugačiju mogućnost razumevanja njegove kritike.

Pored ovoga, Gavela je u *Metodskim problemima* nastojao da pokaže neosnovanost opšte validnosti sukcesivne podele praistorije na kameno, bakarno, bronzano i gvozdeno doba, tvrdnjama da je moguća koegzistencija civilizacija na različitim nivoima ekonomskog razvoja (Гавела 1955a, 11). Ni ovo njegovo zapažanje nije izneto u cilju promene istraživačkih pitanja i pozicija u protoistorijskoj arheologiji, već je kao i drugi izrečeni stavovi imalo za zadatak pokazivanje da je na istom prostoru u isto doba moguće postojanje kulturno-ekonomskih nivoa od neolita do gvozdenog doba. Uopšte uzevši, Gavelino podvlačenje ekonomskih pitanja u protoistorijskim civilizacijama, odnosno njihovog unu-

trašnjeg razvoja, verovatno je bilo inspirisano Vasićevim pogledom na praistoriju, odnosno njegovim argumentom da su arhaiski Grci na Dunavu i u Vinči sasvim očekivana pojava ako se u obzir uzmu njihovi ekonomski interesi koji su potakli grčku kolonizaciju. Stavljanje ekonomije u prvi plan, kao i u slučaju kritike spekulativnog metoda, stoga nije bila tendencija promene istraživačkog fokusa zarad opšteg poboljšanja pristupa u protoistorijskoj arheologiji, već još jedan segment odbrane Vasićevih stavova. Iako se u prvi mah može pomisliti da su ovakva Gavelina razmišljanja prvenstveno dolazila pod uticajima čitanja Čajlda, čija su dela u njegovim radovima nezaobilazna napomena, izgleda da su interesovanja za ekonomiju poticala od samog Vasića.⁹ Mnogo godina kasnije, u tekstu o Beogradskoj arheološkoj školi, Gavela će sam izneti poreklo svojih inspiracija:

„Iz ove činjenice sledi zaključak da je Beogradska arheološka škola metaforičan simbol za specifično, dijalektičko shvatanje društveno-istorijskog cilja arheološke nauke. Sa takvim svojim odnosom prema naučnim zadacima arheologija se uzdigla na visinu egzaktnosti i u isti mah izrazito društveno-istorijske discipline. Svojom širokom istraživačkom bazom u kojoj **posebno mesto pripada ekonomskim osnovama na kojima se razvija svaka kultura i civilizacija, u čemu je uloga prof. M. Vasića neosporna** kao i opštim naučnim interesom za njene rezultate, arheologija je postala pouzdan oslonac čitavom nizu drugih naučnih disciplina...” (Гавела 1983, 80, naglasio V. M.)

Poslednji aspekt Gavelinih stanovišta o protoistorijskoj arheologiji odnosi se na izbegavanje upotrebe termina/koncepta arheološke kulture. Umesto baratanja ovim uobičajenim konceptom u kulturno-istorijskoj arheologiji XX veka, Gavela se zalagao za šire posmatranje pojava iz pra- i protoistorije ističući važnost protoistorijskih civilizacija (koje se zasnivaju na različitim ekonomskim osnovama) a ne uže definisanih arheoloških kultura. Kao i u prethodnim slučajevima, smatram da je i ova pozicija nastala pod Vasićevim uticajem koji nije prihvatao koncept arheološke kulture već je isticao širi kontekst balkanske i evropske praistorije (Palavestra 2012, 656). Konačno, ako sumiramo sve prethodne stavove B. Gavele, postaje mnogo jasnije zašto je svoju raspravu završio rečenicom: „Hronologija Vinče kao i novi hronološki podaci u opštoj i našoj protoistoriji pokazala je da je u tom pravcu neizbežno revidiranje dosadašnjih datovanja protoistorijskih civilizacija” (Гавела 1955a, 12).

Zaključujući diskusiju o drugoj mogućnosti čitanja Gavelinog „programskog” teksta, ponoviću najvažnija zapažanja koja proističu iz stavljanja ovog rada u lokalni kontekst discipline. Glavna motivacija za nastanak kritike „spekulativnog metoda” bila je pokušaj odbrane istraživačkih pozicija koje je Gavela

⁹ Ovo ne isključuje mogućnost da je Vasić svoja razmišljanja o ekonomiji bar delimično zasnovao na Čajldovim stanovištima, pogotovu zato što su mu Čajldova tumačenja o uticajima iz istočnog Sredozemlja, osim hronologije, išla u prilog (Palavestra 2013, 699–702).

prihvatio pod uticajem tumačenja profesora Vasića. Ova okolnost ukazuje da negodovanje upućeno kulturno-istorijskoj arheologiji Kosininog tipa nije bilo primarno povezano sa opštim nezadovoljstvom stanjem u disciplini i težnjom da se na generalnom nivou promene pristupi protoristoriji. Gavelini zaključci bili su formirani u kontekstu neslaganja u tumačenjima Vinče, u kojem se on priklonio verziji svog autoritativnog profesora. Potaknut motivom odbrane „jonskog tumačenja”, Gavela je mnogo širi problem teorijsko-metodoloških problema kulturno-istorijske arheologije sveo na pojedinačni slučaj tumačenja Vinče i hronologije balkanske protoistorije. Usko postavljen cilj *Metodskih problema* sputao je Gavelu da u svojoj daljoj karijeri nastavi sa konstruktivnom kritikom problematičnih aspekata kulturno-istorijskog pristupa, jer su se u međuvremenu lokalne okolnosti promenile, pa su i njegovi stavovi dobili drugačiji oblik.

Posle Vasićevog penzionisanja i smrti, Gavela je postepeno napustio prethodna mišljenja o Vinči. Najpre je u udžbeniku za praistorijsku arheologiju ukazao da osim Vasićevog postoje i druga mišljenja o kulturno-hronološkom određenju Vinče, oprezno se opredeljujući za stanovište da se ovaj lokalitet može datovati u srednji heladski period, tačnije od početka II do početka I milenijuma s. e. (Gavela 1956a, 132–134). Nedugo zatim, Gavela je dalje korigovao svoje mišljenje o Vinči povezujući je sa balkansko-podunavskim neolitom-eneolitom (1956b; 1958), da bi potom prihvatio i njeno određenje kao neolitske arheološke kulture, datovane u duboku prošlost pomoću radiokarbonskih analiza (Gavela 1965). Iako je ovakav postupak bio neizbežan,¹⁰ korigovanje pogrešnog mišljenja je izgleda uticalo i na njegova opšta interesovanja. U kasnijim Gavelinim radovima nema povratka na pitanja metodologije protoistorijske arheologije, niti je on ponovo pokušavao da „koncentrovanom” kritikom skrene pažnju na poteškoće vezane za ovo polje arheoloških istraživanja. Osim konzistentnog stava o nepouzdanosti „spekulativnog metoda” (Gavela 1977a; 1978, 23–24), u njegovoj kasnijoj karijeri nije došlo do razrade prethodnih kritičkih zapažanja, niti pokušaja da se razvije alternativni pristup. Slično tome, zalaganje za fokusiranost na ekonomske baze protoistorijske prošlosti ostalo je na deklarativnoj ravni, baš kao i razmišljanja o društvima kao živim organizmima sastavljenim iz dijalektički međuzavisnih ekonomskih, socijalnih, religijskih i drugih činilaca. Indikativno je da se Gavela osim teze o ekonomskim razlozima za seobu Kelta (Gavela 1976), u svojim tekstovima uopšte nije bavio ni ekonomskim pitanjima protoistorije, niti problemima povezanosti ekonomije i ostalih sfera praistorijskih društava. Komparativne studije za čiju primenu je apelovao, Gavela je sveo na paralelnu upotrebu arheoloških i istorijskih izvora, istina uz kritičniji odnos prema mogućnostima korišćenja antičkih pisanih svedočanstava (Gavela 1956a, 3; 1960, 18; 1970, 124; 1976, 31), dok prethodna ukazivanja na važnost

¹⁰ Iz razloga očigledne pogrešnosti „jonskog tumačenja”, zbog koje ni najbliži Vasićevi saradnici i studenti nisu mogli da slede mišljenje svog profesora (Palavestra 2013, 685).

kulturne antropologije i prirodnih nauka uopšte nisu našla primenu u njegovim interpretacijama. Razlog za ovo mogao bi da leži u promenama koje su nastale u lokalnom kontekstu discipline posle Vasićeve smrti. U periodu 60-ih i 70-ih godina prošlog veka, Vasićevi nekadašnji učenici su, oslanjajući se na teorijsko-metodološka polazišta karakteristična za arheologiju u centralnoj Evropi, uspostavili kulturno-istorijsku „školu” kao dominantni pristup u praistorijskoj arheologiji (Babić 2002; 2006; 2009; 2013, Палавестра 2005, 90–91; 2011a, 159–160; 2011b, 581–582). Po svemu sudeći i Gavela je prihvatio kulturno-istorijski način interpretacije protoistorije, što se najbolje može uočiti praćenjem njegovih tumačenja kasnog gvozdenog doba u kojima je latenski materijal video kao nedvosmisleni dokaz prisustva Kelta, dok je zajedničko pojavljivanje latenske i autohtone materijalne kulture sagledavao kao pokazatelj kulturne i etničke asimilacije Kelta sa starosedecima (Гавела 1960, 11, 13, 15–16; 1976, 25–26, 31–35; 1977b, 57; 1978, 173–174, 192–193, 197–198, 204). Ovakva tumačenja bila su u potpunom skladu sa uobičajenim pristupom protoistorijskom periodu u domaćoj arheologiji, koji je bio fokusiran na pitanja etnogeneze i etničke determinacije pojedinačnih plemena pomoću antičkih pisanih izvora, paleolingvistike i koncepta socio-kulturne evolucije (upor. Kuzmanović 2012; 2013, Mihajlović 2014). Iako se Gavelina vizura po nekim pitanjima razlikovala od glavnog toka ondašnje arheološke misli u Srbiji/Jugoslaviji,¹¹ ona je po svojim opštim teorijskim polazištima i metodologiji suštinski pripadala kulturno-istorijskom pristupu.

Naravoučenije

Čitanje starih stručnih tekstova sa vremenske razlike od nekoliko decenija predstavlja veoma zahtevan zadatak. Čak da ovoliku vremensku distancu i ne uzmemo kao otežavajuću, i čak da ne postoji jezička barijera, ostaje verovatnoća da stavove iz originalnih tekstova shvatimo na načine koje njihovi autori uopšte nisu imali u vidu. Ovakva mogućnost proističe iz okolnosti da svako pojedinačno čitanje podrazumeva i opasnost nehوتيčnog ili nesvesnog učitavanja/pripisivanja naših sopstvenih ideja, sistema vrednosti i konceptualnih okvira koji u originalnom narativu uopšte nisu postojali. Iako se izrečeni stav može okarakterisati kao prozaična konstatacija, ne sme se zaboraviti da je pro-

---

¹¹ Kao što je stanovište da se na osnovu raspoloživih pisanih izvora i arheološke građe ne može tvrditi etničko i kulturno jedinstvo Ilira, već da je ovaj pojam „pre i verovatnije geografsko-kulturni kvalitet opšteg značaja nego što bi mogao biti etnička odrednica jedne jedinstvene populacije jezički i etnički koherentne i široko rasprostranjene” (Gavela 1971, 24–25). Takođe, nastanak Skordiska, odnosno njihovo doseljavanje na prostor ušća Save u Dunav, Gavela je smeštao oko vek i po posle opšteprihvaćene 279. s. e. i to dajući prioritet arheološkoj u odnosu na istorijsku građu (Гавела 1977b).

blem „sebi svojstvenih” (pa makar i nehotičnih/nesvesnih ili iz najbolje namere izvedenih) čitanja i reinterpretacija starih stručnih tekstova do danas prisutan u srpskoj arheologiji (upor. Palavestra 2013). Kao što sam pokušao da pokažem sadržinskom analizom Gavelinih *Metodskih problema*, razumevanje tumačenja ili pozicija autora moguće je shvatiti na (bar) dva veoma različita načina, od kojih svaki nosi važne pouke o konceptualnim „tehnikama” pomoću kojih pristupamo tekstu. Jednostavan pokušaj svrstavanja nekog arheološkog dela u uredno ustrojenu trostepenu shemu razvoja teorijskih pozicija naše discipline pokazuje koliko je ovaj način skopčan sa opasnostima pogrešnog prepoznavanja autorovih stavova i njihovog netačnog svrstavanja u glavne postulate određenog teorijskog pravca. Kada bi se Gavelin tekst posmatrao izolovano, samo u svetlu generalizovane podele razvoja arheologije, lako bi mogao da se stekne pogrešan utisak o povojima teorijskih razmišljanja koja se zapravo nikada nisu desila. Izdvajanje samo određenih citata iz nekog stručnog teksta, te pokušaji njihovog posmatranja kroz prizmu pripadanja određenom teorijskom pravcu, može da dovede do situacije da (usled uproščavanja) iskonstruišemo i upišemo sadržaj koji autor u stvari nije imao nameru da saopšti. Analizom nekog teksta, u slučaju da ga unapred postavimo u kontekst veštačke, uopštavajuće, podele razvoja discipline, mi u stvari reinterpretiramo stavove autora pripisujući im nova značenja i konotacije. Iz ovog razloga je uvek neophodno uzimati u obzir kontekst nastanka nekog teksta, odnosno njegovo stavljanje u lokalne određenosti koje mogu da proističu i zavise od različitih činilaca. Primer kojim sam se bavio u ovom radu pokazuje da su lokalne specifičnosti unutar discipline imale presudan uticaj na nastanak Gavelinih zaključaka, koji su u najboljem slučaju samo posredno bili povezani sa opštim pokušajima preispitivanja problematičnih aspekata u tadašnjoj arheologiji. Iako su Gavelini stavovi po mnogim pitanjima bili tačni, problem je ležao u okolnosti da su nastali iz motiva usko vezanih za situaciju u domaćoj arheologiji. Paradoksalnost ovog slučaja nalazi se u činjenici da su Gavelini stavovi po pitanju „spekulativnog metoda” bili ponajpre primenljivi i na samu metodologiju i tumačenja M. Vasića, i da su imali opštu upotrebnu vrednost za arheologiju, nezavisno od lokalnih okolnosti. Međutim, kako je Gavela svoje zaključke odredio prema cilju opravdavanja netačne interpretacije, njihov potencijal je bio drastično smanjen, do mere da im se ni sam autor nije vraćao posle korigovanja svojih ranijih gledišta. Smatram da ovo predstavlja veoma nesrećnu okolnost, budući da bi intenzifikacija diskusije o problemima „spekulativnog metoda” mogla da ishoduje stvarnim poboljšanjem teorijsko-metodoloških polazišta u domaćoj protoistorijskoj arheologiji. Da je kojim slučajem Gavela svoja zapažanja izneo ne vezujući se za „jonsko tumačenje” i nastavio sa pokušajima razrade metodologije koju je u širokim potezima omeđio, postoji verovatnoća da bi arheologija u Srbiji dobila drugačiji sled događaja. Ovako, što je direktna posledica nezadovoljstva Vasićevim pristupom u arheologiji, tek je 60-ih i 70-ih godina prošlog veka došlo do uspostavljanja

kulturno-istorijske perspektive kao opšteprihvaćenog načina arheološkog bavljenja protoistorijom. Zajedno sa uvođenjem kulturno-istorijske arheologije na domaćoj sceni je nastupila i svojevrsna nezainteresovanost ili nedovoljno iskorišćavanje mogućnosti koje su nudile socijalna antropologija i interdisciplinarni pristup, dok su perspektive svojstvene novoj/procesnoj arheologiji pogrešno razumevane kao „obična arheologija koja više koristi kompjutere i analize iz prirodnih nauka” (Palaestra 2005, 91, 92 i dalje). U ovakvoj konstelaciji, uz Gavelino napuštanje svojih ranijih tumačenja i priklanjanje novouvedenoj opštoj teorijskoj perspektivi, čak i ona gledišta koja je izneo sa punim pravom nisu proizvela nikakvu reakciju i doživela su sudbinu „pucnja u prazno”. Ovaj primer je dragocen jer dobro pokazuje koliko su pojedinačni zaključci zavisni od šireg konteksta naučne oblasti u kojoj se formiraju, i koliko je veliki uticaj različitih autoriteta¹² na usvajanje, održavanje ili napuštanje određenih stanovišta.

Literatura

- Arnold, Bettina. 1990. The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany. *Antiquity* 64: 464–478.
- Babić, Staša. 2002. “Still innocent after all these years? – Sketches for a social history of archaeology in Serbia”. In *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/ Archeologies of Europe: History, Methods and Theories*, eds. Peter F. Biehl, Alexander Gramsch and Arkadiusz Marciniak, 309–322. Tübinger Archäologische Taschenbücher 3. Münster: Waxmann.
- Babić, Staša. 2006. “Archaeology in Serbia – A Way Forward?” In *Homage to Milutin Garašanin*, eds. Nikola Tasić and Cvetan Grozdanov, 655–659. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Babić, Staša. 2009. Jezik arheologije II, ili: Kako sam preživela promenu paradigme. *Etnoantropološki problemi* 4/1: 123–132.
- Babić, Staša. 2011. Čemu još istorija arheologije? *Etnoantropološki problemi* 6/3: 565–577.
- Babić, Staša. 2013. Kakva nam arheologija treba? *Etnoantropološki problemi* 8/3: 621–631
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 629–648.
- Benac, Alojz. 1973. O identifikaciji ilirskog etnosa. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 9: 93–108.
- Benac, Alojz. 1987. „O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji”. U *Praistorija jugoslovenskih zemalja V, željezno doba*, ur. Alojz Benac, 737–802. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Childe, Gordon, V. 1953. Keltski oppidum Židovar by Branko Gavela 62 pp., Serbian text in Roman characters, 6 pp. French résumé, and 58 plates. Univerzitet u Beogradu, 1952. *Antiquity* 27/107: 176.

¹² U Gavelinom slučaju to je bio najpre pojedinačni autoritet (Vasić), a zatim „kolektivni” (tj. domaća arheološka zajednica koja je prihvatila kulturno-istorijski pristup).

- Garašanin, Milutin. 1964a. „Problem kontinuiteta u arheologiji”. U *VI Kongres arheologa Jugoslavije*, ur. Jovan Todorović, 9–45. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Garašanin, Milutin. 1996. *Razgovori o arheologiji*, prir. Staša Babić i Miodrag Tomović. Beograd: 3T.
- Gavela, Branko. 1952a. *Keltski oppidum Židovar: prilog kulturnoj istoriji naše zemlje protoistoriskog doba*. Beograd: Naučna knjiga.
- Gavela, Branko. 1956a. *Praistorijska arheologija*. Beograd: Nolit.
- Gavela, Branko. 1971. „O arheološkom identifikovanju ilirskog etnosa”. U *Materijali VII, Simpozijum praistorijske sekcije Arheološkog društva Jugoslavije*, ur. Jovan Todorović, 21–39. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije – Muzej Brodskog Posavlja.
- Graves-Brown, Paul, Siân Jones and Clive Gamble eds. 1996. *Cultural Identity and Archeology: The construction of European communities*. London: Routledge.
- Härke, Heinrich. 1995. “The Hun is a Methodological Chap: Reflections on the German tradition of pre- and proto- history”. In *Theory in Archaeology. A world perspective*, ed. Peter. J. Ucko, 47–61. London: Routledge.
- Karl, Raimund. 2004. Zur Theorie Rezeption in der Ur- und Frühgeschichte in Ostösterreich seit 1945. *Archäologische Informationen* 27/2: 269–292.
- Kuzmanović, Zorica. 2012. Uticaj lingvistike na kulturno-istorijsku arheologiju. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 615–628.
- Kuzmanović, Zorica. 2013. Repozicioniranje uloge antičkih pisanih izvora u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 763–778.
- Lozny, Ludomir R. 2011. Introduction to *Comparative Archeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, ed. Ludomir R. Lozny, 1–20. New York: Springer.
- Lozny, Ludomir R. (ed.) 2011. *Comparative Archeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. New York: Springer.
- Meskell, Lynn (ed.) 1998. *Archaeology Under Fire: Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London: Routledge.
- Mihajlović, Vladimir D. 2014. “Tracing ethnicity backwards: the case of the ‘Central Balkan Tribes’”. In *Fingerprinting the Iron Age: Approaches to identity in the European Iron Age. Integrating South-Eastern Europe into the debate*, eds. Catalin N. Popa and Simon Stoddart, 97–107. Oxford: Oxbow books.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta: Teorijske perspektive arheološkog istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Palavestra, Aleksandar. 2012. Vasić pre Vinče (1900–1908). *Etnoantropološki problemi* 7/3: 649–679.
- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 681–715.
- Trigger, Bruce G. 1989. *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ucko, Peter J. 1995. “Introduction: Archaeological Interpretation in a World Context”. In *Theory in Archaeology. A world perspective*, ed. Peter. J. Ucko, 1–28. London: Routledge.
- Wylie, Alison, 2002. *Thinking from Things: Essays in the Philosophy of Archaeology*. Berkeley: University of California Press.

Wiwjorra, Ingo. 1996. "German archaeology and its relation to nationalism and racism". In *Nationalism and archaeology in Europe*, eds. Díaz-Andreu Margarita and Timothy Champion, 164–188. London: UCL Press – Westview Press.

*

- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и други*. Београд: Слио.
- Бошковић, Ђурђе. 1983. „Развој археолошке науке после ослобођења”. У *Споменица Српског археолошког друштва 1883–1983*, ур. Милутин Гарашанин, 41–75. Београд: Српско археолошко друштво.
- Васић, Милоје, М. 1932. *Преисториска Винча I. Индустија цинабарита и косметика у Винчи*. Београд: Државна штампарија.
- Васић, Милоје, М. 1948. Јонска колонија Винча. *Зборник Филозофског факултета* 1: 85–135.
- Васић, Милоје М. 1951. Pro domo. *Старинар* 2: 295
- Васић, Милоје М. 1955. Диригована археологија. *Историски часопис САН* 5: 1–3.
- Гавела, Бранко. 1952b. Келтски опидум Жидовар. *Рад војвођанских музеја* 1: 48–59.
- Гавела, Бранко. 1953. Један прилог етничкој и хронолошкој детерминацији панонске керамике у средњем Подунављу. *Рад војвођанских музеја* 2: 59–66.
- Гавела, Бранко. 1955a. Методски проблеми протоисториске археологије наше земље. *Зборник филозофског факултета* 3: 1–14.
- Гавела, Бранко. 1955b. Винча и Илири. *Старинар* 3–4/1952–1953: 17–24.
- Гавела, Бранко. 1956b. Економске основе најстаријих насеља у Београду и његовој околини. *Годишњак Музеја града Београда* 3: 9–20.
- Гавела, Бранко. 1958. О најстаријим етничким агломерацијама на подручју Београда. *Годишњак града Београда* 5: 5–16.
- Гавела, Бранко. 1960. Илири и Келти у Подунављу и на Балкану. *Годишњак града Београда* 7: 5–28.
- Гавела, Бранко. 1961. О илирској компоненти у индоевропској диаспори. *Старинар* 11/1960: 1–8.
- Гавела, Бранко. 1962. О проблему порекла и јединства Индоевропљана. *Зборник Филозофског факултета* 6-2: 55–69.
- Гавела, Бранко. 1965. Винчин културни и хронолошки комплекс. *Зборник Филозофског факултета* 8-1: 9–25.
- Гавела, Бранко. 1970. О етничким проблемима латенске културе Жидовара. *Старинар* 20/1969: 119–127.
- Гавела, Бранко. 1976. Епоха келтске културе на Балкану. *Зборник Филозофског факултета* 13-1: 17–37.
- Гавела, Бранко. 1977a. О значају компаративног метода у археолошким студијама. *Научни преглед Научног друштва СР Србије* 2/1976–1977: 37–46.
- Гавела, Бранко. 1977b. Један поглед на историју балканских Келта. *Balkanica* 8: 53–63.
- Гавела, Бранко. 1978. *Предања и знања о старом Балкану*. Београд: Нолит.
- Гавела, Бранко. 1983. „Београдска археолошка школа”. У *Споменица Српског археолошког друштва 1883–1983*, ур. Милутин Гарашанин, 77–82. Београд: Српско археолошко друштво.

- Гарашанин, Милутин. 1964b. „Археологија и историја”. У *Споменица у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности* књ. 26, 47–51. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Гарашанин, Милутин. 1983. „Српско археолошко друштво од 183–1983”. У *Споменица Српског археолошког друштва 1883–1983*, ур. Милутин Гарашанин, 9–16. Београд: Српско археолошко друштво.
- Кузмановић-Нововић, Ивана. 2012. „Научна мисао Бранка Гавеле”. У *Антика, савремени свет и рецепција античке културе: зборник радова*, ур. Ксенија Марицки Гађански, 156–164. Београд: Друштво за античке студије Србије.
- Палавистра, Александар. 2005. „Добросуседско немешање. Српска археологија и етнологија”. У *Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ 21*, ур. Љиљана Гавриловић, 87–94. Београд: Етнографски институт.
- Палавистра, Александар. 2011a. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Палавистра, Александар. 2011b. У служби континуитета. Етно-археологија у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 579–594.
- Ружић, Мира. 2013. „О античкој уметности: историја уметности или археологија?”. У *Антика и савремени свет, научници, истраживачи и тумачи: зборник радова*, ур. Ксенија Марицки Гађански, 334–346. Београд: Друштво за античке студије Србије.
- Срејовић, Драгослав. 1983. „Археологија на Великој школи и Универзитету у Београду”. У *Споменица Српског археолошког друштва 1883–1983*, ур. Милутин Гарашанин, 17–25. Београд: Српско археолошко друштво.
- Трговчевић, Љубинка. 2003. *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Историјски институт.
- Цонсон, Метју. 2008. *Археолошка теорија: увод*. Београд: Clio.

Vladimir D. Mihajlović
Department of History
Faculty of Philosophy, Novi Sad

“Global” vs. “local”: Two readings of theoretical
and methodological position of Branko Gavela

The paper presents two possible readings of one discussion by Branko Gavela on the problems of protohistoric archaeology. From two distinct perspectives – one based upon the general pattern of development of archaeological thought, the other taking into account the specific local context, two disparate interpretations emerge of Gavela’s methodological conclusions. The general pattern of development of archaeological theory through three stages proves to be insufficient, and the author stresses the need to consider scholarly texts in the local context of the discipline. Instead of positioning Gavela’s texts as the “heralds”

of theoretical changes in archaeology, a completely different position of his writings emerges, heavily influenced by the specific situation of archaeology in Serbia after the World War II.

Keywords: protohistorical archaeology, Branko Gavela, paradigm shift, local disciplinary context, Miloje M. Vasić, culture-historical archaeology

«Le global» face au «local»: deux lectures des positions
théorico-méthodologiques de Branko Gavela

L'article offre deux lectures possibles du traité de Branko Gavela qui discute les problèmes méthodologiques de l'archéologie protohistorique. Par l'application de deux perspectives différentes, dont une est basée sur l'utilisation de la division générale du développement de la pensée archéologique, et l'autre sur la prise en compte du contexte spécifique local de l'archéologie, on aboutit à des interprétations différentes des conclusions méthodologiques de Gavela. En attirant l'attention sur l'insuffisance de l'analyse des positions de l'auteur uniquement à l'aide d'un schéma généralisant concernant le développement à trois niveaux de la pensée archéologique, l'article souligne la nécessité de placer les textes spécialisés dans le contexte local de la discipline. Au lieu d'une appréhension des observations méthodologiques de Gavela en tant que de l'«annonciateur» des changements théoriques dans l'archéologie, par un tel procédé l'on aboutit à une image complètement différente du rôle de son texte, rôle entièrement dépendant de la situation spécifique où se trouvait l'archéologie en Serbie après la Seconde Guerre mondiale.

Mots clés: archéologie protohistorique, Branko Gavela, changement de paradigme, contexte local de la discipline, Miloje M. Vasić, archéologie historico-culturelle

Primljeno / Received: 18. 07. 2014.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 29. 07. 2014.